

Kremacija u biblijskim starozavjetnim spisima i u židovskome pravu

Kotel DaDon*

Sažetak

Članak analizira pitanje kremacije u židovskome pravu. Autor istražuje praksu kremacije u starozavjetnim spisima Biblije i rabinskoj literaturi od talmudskih vremena do danas. Također, razmatra i vlastita iskustva rabina u Hrvatskoj, gdje se kremacija često obavlja te ispituje kako je ovakva praksa nežidova utjecala na postupke Židova u Hrvatskoj. Autor raščlanjuje ovo pitanje na temelju niza izvora iz rabinske literature, od talmudskih vremena preko srednjega vijeka, sve do suvremenih rabina, literature koja je sada po prvi puta prevedena na hrvatski jezik. Tekstove je s hebrejskoga i aramejskoga preveo sam autor.

Ključne riječi: Kremacija, Biblija, Talmud, Halaha, Micva

Uvod

»Gospod još reče Mojsiju: 'Govori svećenicima, Aronovim sinovima, i reci im: Neka se nitko ne okalja dodiranjem pokojnika u svome narodu, osim svoje najbliže rodbine: svoje majke, svoga oca, svoga sina, svoje kćeri i svojega brata i svojom sestrom, djevicom, koja mu je također najbliža, jer nije bila udata, može se okaljati.'« (Lev 21, 1–3)¹.

Ova se poznata zabrana iz Tore odnosi na svećenike te ne dopušta da se mrtvima približi itko osim sedmero najbližih članova obitelji (oca, majke, brata, sestre, supružnika, sina i kćeri).² O tome kaže rabin Šimšon Refael Hirš:

Drevni poganim veže religiju sa smrću. Tek kad umre, čovjek stiže u Božje kraljevstvo [...] stoga se hramovi pogana nalaze pokraj grobova. Prvo mjesto njihovih

* Doc. dr. sc. Kotel DaDon, predstojnik Katedre za judaistiku na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu; glavni rabin Židovske vjerske zajednice Bet Israel u Hrvatskoj. Adresa: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-mail: kdadon@gmail.com

1 Prijevod Biblije — Izdanje: *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, gl. ur. Jure Kaštelan i Bonaventura Duda, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2008, (KS). Tetragram iz originalnoga prijevoda KS zamjenio sam s Božjim imenom Vječni/Gospod, jer u židovstvu nije dopušteno koristiti se Božjim imenom JHVH.

2 O smrti i žalobnim običajima u židovstvu v. Kotel DaDon, *Židovstvo: život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb, II izdanje 2009, str. 452.–461.

svećenika je uz mrtvo tijelo, na mjestu gdje oko plače i srce je slomljeno: Tamo je polje primjereno sjemenu religije. [...] No, svećenici Izraela nisu takvi ni izraelska Tora nije takva. Bog, koji određuje položaj svećenika u Izraelu, Bog je živih [...] on ne zapovijeda čovjeku kako da umre, nego kako da živi. On mu zapovijeda kako da pobijedi smrt dok je živ...zato, kad pokopaju tijela, svećenici se moraju udaljiti i time pokazuju narodu da je svrha život³.

Izuzetak je ovoga zakona *met micva*⁴ prema kojoj se svaki koji na rijetko prohodnoj cesti pronade mrtvo tijelo mora pobrinuti za ukop, čak i ako je to Veliki svećenik.

Kao što kaže Majmonid:

Kada svećenik — čak i Veliki svećenik — naide na nezbrinutog pokojnika na cesti, obavezan se onečistiti radi toga pokojnika i ukopati ga. Što je to *nezbrinuti pokojnik*? Misli se na židovskog pokojnika čije je tijelo odbačeno na cesti, bez ikoga tko bi ga sahranio. To je *halaha*⁵ koju nam je prenijela primljena tradicija. Kada je gore navedeno obavezno? Kada je svećenik sam i nema nikoga uz sebe, kada mu nitko ne odgovori čak ni kada vikom na cesti pokuša nekoga dozvati. No, ako se netko odazove njegovu pozivu, tada se pokojnik ne smatra nezbrinutim. U tom slučaju, treba pozvati druge i oni moraju doći i pobrinuti se za tijelo⁶.

Ovaj zakon pokazuje da Tora odgaja čovjeka da prvenstveno bude »čovjek«, da ljudskost nadilazi bilo koju svećeničku dužnost...⁷. Obaveza pokapanja mrtvoga tijela jedna je od najvažnijih *micvot* u Tori⁸ i ona vrijedi prema svakomu, čak i onomu koji je zaslužio smrtnu kaznu, kao što je rečeno:

Ako tko učini grijeh koji zaslužuje smrt te bude pogubljen vješanjem o stablo, njegovo mrtvo tijelo neka ne ostane na stablu preko noći, nego ga pokopaj istoga dana, jer je obješeni prokletstvo Božje. Tako nećeš okaljati svoje zemlje, koju ti Gospod, Bog tvoj, daje u baštinu. (Pnz 21,22–23).

Za razliku od čovječnoga odnosa prema čovjeku kojeg će se pogubiti u sustavu židovskoga prava, drugi pravni sustavi, ne samo u staro doba, odlikuju se brutalnošću i okrutnošću pri pogubljenju.⁹ Engleski zakon iz prve polovine 19. stoljeća predviđao je smrtnu kaznu za više od dvjesto kaznenih djela, među koji-

3 Hirš – R. Samson Raphael Hirsch (skraćeno: Rašar Hirš; 1808.–1888.) Bio je vođa njemačkih ortodoksnih Židova u 19. stoljeću, pokrajinski rabin (Landesrabbiner) u Oldenburgu i Moravskoj. Komentar na Toru (izdanje Mossad Yitzhaq Breuer, Jeruzalem, 1989.), Lev. 21,5. s heb. preveo K.D.

4 *Micva* (hebr. מצוה naredba, u množini *micvot*) pravna je norma u sustavu židovskoga prava. Dio *micvi* koji je izveden iz Tore na aramejskom ga se naziva *מידאורייתא* (*mideorajta*), dok se dio koji su donijeli rabini na aramejskom naziva *מידרבנן* (*miderabanan*).

5 *Halaha* – 1. pravni dio židovske vjerske književnosti; naziv dolazi od glagola *halah* (ići), jer idemo, tj. slijedimo židovsko pravo; 2. pojedina odredba iz sustava *halaha*.

6 Majmonid u Mišne Tora, Jeruzalem, 1974, (reprint varšavskog izdanja iz 1881), *Jad Ha-Hazaka* = Mišne Tora (dalje: MT), Hilhot Avel 3, 8; s hebr. prev. K.D.

7 Tako zaključuje Hirš, vidi Hirš, komentar tamo 21,1.

8 Vidi Majmonid, *Sefer hamicvot*, Mossad harav Kook, Jeruzalem, 1990. *micva* 231.

9 Radzinowich, L., *A History of English Criminal Law and its Administration from 1750*, sv. 1, London 1948, str. 3.–227.; Holdsworth, W., *A History of English Law*, sv. XI., str. 556.–586.; sv. XV., str. 163.–167.

ma su uz teža djela, poput ubojstva, silovanja i sličnih bili i krađa, krivotvorenje, izdaja i slični prijestupi. Postoje iscrpni opisi provođenja različitih smrtnih kazni, brutalnosti pri smaknuću i nedoličnoga odnosa prema mrtvome tijelu nakon smrti. Ni maloljetnici nisu bili oslobođeni smrtne kazne.¹⁰ Situacija nije bila svjetlija ni u europskim kontinentalnim zemljama.¹¹

Poučne su riječi rabina Kooka o ljubavi prema čovjeku kao čovjeku: »Ljubav prema ljudima mora biti živa u srcu i duši: ljubav prema svakom čovjeku ponasob i prema svim narodima zajedno. Želja za njihovim uzdizanjem i duhovnim i materijalnim napretkom [...] ljubav iz dubine srca i duše, da bi bilo bolje svim narodima, da bi se poboljšalo njihovo imovinsko stanje, da bi im život bio bolji [...] bez obzira na razliku u ideologijama, vjerama i uvjerenjima i bez obzira na sve rasne i mjesne razlike. Treba proniknuti u dubinu mišljenja raznih naroda i skupina, koliko je moguće naučiti o njihovu karakteru i o njihovim obilježjima, kako bismo znali utemeljiti ljudsku ljubav na temeljima bliskim praksi. Samo dušom bogatom ljubavlju prema stvorenjima i prema čovjeku moći će se uzdići ljubav prema naciji u svoj svojoj plemenitosti i duhovnoj i praktičnoj veličini. Zavist koja čini da se sve što se nalazi s druge strane granice neke nacije, čak i ako je to s one strane granice Zemlje Izraelove, vidi ružnim i nečistim, jedan je od jezivih mračnih puteva koji vode k općem uništavanju svega dobrog duhovnog stvaranja, jer se svaka nježna duša nada svjetlu.«¹² Te čiste riječi izlaze iz toliko čistih usta Židova, pokojnog pravednika rabina Kooka, koji je živio za vrijeme holokausta i vidio što su drugi narodi učinili židovskom narodu. Nije dopustio da njihova zlodjela imalo utječu na njegov odnos prema čovjeku, djelu ruku Božjih. Osjećaji mržnje i osvete nisu uspjeli zaslijepiti njegove oči da ne bi uvidio istinski lik čovječanstva. To čovjek, prema židovstvu, mora uvidjeti, unatoč zločinima protiv Židova. Doista, gotovo nije bilo naroda koji ne bi u nekom povijesnom trenutku udario po židovskome narodu, ali usprkos tomu, rabin Kook nastavio je sve voljeti, dok su drugi sijali mržnju.

1. Kremacija u biblijskim starozavjetnim spisima

Na nekoliko mjesta u Bibliji, na prvi se pogled čini da je postojao običaj kremiranja, npr.:

1. u slučaju kralja Šaula i njegovih sinova. U Knjizi o Samuelu stoji:

Ustadoše svi hrabri ljudi i, pošto su hodili svu noć, uzeše Šaulovo mrtvo tijelo i tjelesa njegovih sinova sa zida grada Bet Šana pa ih donesoše u Jabeš i ondje spališe. (1 Sam 31,12 KS)

10 Radzinowich, L., *ibid.* od 12. str.

11 Holdsworth, W., *ibid.* sv XV. str. 580.–581.

12 Kook, Abraham Isaac Hahoken (1865.— 1935.), Velikan židovske misli posljednjih naraštaja; rabin Jeruzalema, zatim, nakon osnutka Vrhovnoga rabinata, glavni aškenaski rabin Izraela od 1921. do smrti. Duhovni vođa religioznog cionizma. *Midot Haraaja*, Ahava, 5 i 10, u *Musar aviha umidot Haraaja*, Jeruzalem 1971, 2. izdanje, str. 94. i 96. s heb. prev. K.D.

2. u slučaju kralja Ase, kralj Juda piše:

Sahranili su ga u grobnici koju bijaše iskopao sebi u Davidovu gradu i položili ga na odar što ga bijaše napunio miomirisima i mastima, zgotovljenima mastilačkom vještinom, i spalili mu ih vrlo mnogo. (2 Ljet 16,14 KS)

3. U slučaju Jehorama, kralj Juda piše:

Ona je trajala dane i dane, a kad su se navršile dvije godine, izašla su mu crijeva s bolešću te je umro u strašnim mukama. Narod mu nije priredio mirisna paljenja, kao što je palio njegovim ocima. (2 Ljet 21,19 KS)

Svatkome tko poznaje biblijski jezik jasno je da se gore navedeni stihovi ne mogu koristiti kao dokaz o postojanju običaja spaljivanja mrtvoga tijela jer stihovi u Knjizi Ljetopisa ne govore o spaljivanju kraljevoga tijela, nego o običaju paljenja trava radi ugodnoga mirisa u kraljevu čast. Neki tumače da se spaljivanje koje se u Bibliji spominje u vezi sa sprovodima kraljeva u stvari odnosi na spaljivanje privatne svojine pokojnika¹³, što se može zaključiti na temelju iduće Tosefte¹⁴, o kojoj se raspravlja u Talmudu:

Spaljivanje svojine na kraljevom [sprovodu] dopušteno je i nema nikakve veze s amoričanskim običajima¹⁵ kao što je rečeno: 'umrijet ćeš u miru! I kao što su tvoje očeve i kraljeve tvoje prethodnike okadili, i tebe će okaditi i naricat će za tobom' (Jer. 34, 5 KS)¹⁶. Točno kako je dopušteno spaljivanje na [sprovodima] kraljeva, tako je dopušteno spaljivanje u slučaju prinčeva (knezova?). Što se smije spaliti u slučaju kraljeva? — *Njihovi kreveti i svojina kojom su se koristili* (istaknuo K. D.). U slučaju smrti rabina Gamalijela starijeg, Onkelos prozeli spalio je sedamdeset tirskih maneha¹⁷. Ali, nije li rečeno da se smije spaliti samo svojina kojom su se koristili? — Misli se na [svojinu] 'u vrijednosti od sedamdeset tirskih maneha.'¹⁸.

Razlog spaljivanja kraljeva kreveta i svojine kojom su se služili leži u nastojanju da se onemoguću drugima da se služe tim kraljevim stvarima kako bi se, na taj način, zaštitila kraljeva čast. Kao što stoji u Majmonida:

Kralju se mora iskazati velika počast. Strahopoštovanje i strah od kralja mora se usaditi u srca svih ljudi. Zapovijed iz knjige Ponovljenog zakona 17,15: 'Postavi kralja' uključuje i obvezu strahopoštovanja prema kralju. Ne smijemo jahati ili sjediti na kraljevu konju, niti sjediti na njegovu tronu, koristiti sceptar, nositi njegovu krunu ili se služiti bilo čime od njegova pribora. Jednako tako, samo se drugi kralj smije služiti

13 Komentar Daat Mikra, Jehuda Kiel, (Mosad Harav Kuk, Jeruzalem, 2007), 1 Sam 31,12; vidi i Enciklopedija Mikrajit (Jeruzalem, 1971.–1988.), VII svezak »kever«, »kvura« str. 3–24.

14 Tosefta — dodatak (aramijski); glavna zbirka berajta, dodatak Mišni i, prema uzoru na nju, uređena u šest dijelova, napisana hebrejski; t. je uz gotovo svaki traktat Mišne, u pravilu sadrži stariji tanaitski materijal, do oko 200. godine; vrijednost je u objašnjavanju raznih halaha iz Mišne, proširenju i dodanim pojedinostima. Vidi Tosefta (dalje: Tos.), (Lieberman izdanja, New York, 1965–1988) šabat VIII, 18. ; Tos. Sanhedrin IV.

15 Amoričani su bili lokalno stanovništvo Svete zemlje i običavali su kremirati svoje mrtve.

16 Rečeno je kralju Zedekiji.

17 Jedan maneh tirske težine iznosio je 25 sela (Sela je kovanica vrijedna 4 denara. Denar je srebrna ili zlatna kovanica).

18 Babilonski Talmud (dalje: BT), Avoda Zara 11a., izdanje iz Vilnusa–Machon Tevel izdanje, Bnei Brak, 1961. (dalje: Vilne); S aram. prev. K.D.

slugama i sluškinjama pokojnoga kralja. U skladu s time, Avišag je bila dopuštena Solomonu, ali zabranjena Adoniji.¹⁹

Uistinu, neki poput rabina Davida Kimhija²⁰ objašnjavaju da je slučaj kralja Šaula bio specifičan jer su mu unutrašnji organi bili spaljeni zato što mu je tijelo počelo trunuti i u njemu su se nakotili crvi (Filistejci su mu palili i ponižavali tijelo). Nikako ne pridonosi časti kralja da bude pokopan u takvu stanju²¹.

U stvari, u vrijeme Kraljeva, spaljivanje ljudskoga tijela smatralo se ponižavanjem mrtvaca što se lako može zaključiti iz biblijske priče o kralju Jošiji koji je spalio kosti svećenika koji su se klanjali idolu Baala. To je učinio u nastojanju da Judeju očisti od idolopoklonstva²² te kao kaznu Baalovim svećenicima koji su na oltaru običavali spaljivati ljudske kosti²³.

O vrlo negativnom stavu izraelskih proroka o kremaciji saznaje se iz riječi proroka Amosa koji je, kritizirajući Moabove prijestupe, spomenuo i ovaj običaj, i to ovim riječima:

Ovako govori Vječni: 'Za tri zločina Moaba, za četiri zločina, odluka je neopoziva: *jer kosti edomskoga kralja spališe u vapno* (istaknuo K. D.), pustit ću oganj na Moab da dvorce kerijotske sažee, a Moab će umrijet' u metežu, s bojnomo grajom i sa zvukom trube; oborit ću suca u njemu i poklati sve knezove s njime', veli Vječni Gospod. (Amos 1, 1–3 — KS).

Vidi se da je prorok čak i kremaciju nežidovskoga kralja smatrao zločinom. Kako bi se onda uopće moglo i zamisliti da bi se Židovi na taj način odnosili prema tijelima svojih kraljeva!

2. Kremacija u rabinskoj literaturi

Prema židovskome zakonu, pokojnika se mora ukopati u zemlju.²⁴ Zahvaljujući mnogim izvorima iz Talmuda jasno je da su židovski mudraci nastavili provoditi tradiciju proroka te da su se istovremeno snažno protivili običaju kremacije. Spaljivanje mrtvog tijela smatralo se poniženjem pokojnika i strašnom kaznom. Na primjer, Talmud pripovijeda o Joakimu, kralju Jude, koji je za svoje mnogobrojne grijeha kažnjen spaljivanjem lubanje poslije smrti.

R. Hija b. Abuja također je rekao: 'Ovo i još drugo' piše na Joakimovoj lubanji²⁵. Djed R. Peride pronašao je lubanju bačenu pred vrata Jeruzalema. Na lubanji je pisalo 'ovo i još drugo'. Stoga ju je ukopao, ali lubanja se ponovno pojavila. Ponovno ju je ukopao, ali ona se još jednom pojavila. Tada je rekao, ovo mora biti Joakimova

19 MT Hilhot Melahim 2, 1, s heb. prev. K.D.

20 Rabin David Kimhi ili Qimhi (1160–1235), poznat je i po hebrejskome akronimu RaDaK, bio je srednjovjekovni rabin, komentator Biblije, filozof i proučavatelj gramatike.

21 Vidi: RaDakov komentar Biblije (Jerusalem, 1959, repr. Vienna, 1859), 1 Sam 31,12.

22 2 Ljet 34,5.

23 1 Kraljevi 13,2; 2 Kr 23, 16–20.

24 Šulhan Aruh, (dalje: ŠA), *Ketuvim*; Jeruzalem, 1992. Jore Dea 348:3; 362:1.

25 Značenje je dano u priči koja slijedi.

lubanja, o kojoj je pisano 'Pokopat će ga ko magarca, izvući ga i baciti izvan vrata Jeruzalema' (Jer. 22, 19 KS). No, pomislio je, on je ipak bio kralj i ne pristoji se tako ga ponižavati. Stoga je uzeo lubanju, zamotao je u svilu i smjestio u sanduk. Kada mu se supruga vratila kući i vidjela lubanju, otišla je i o njoj ispričala susjedima. 'To je sigurno lubanja njegove prve žene', odgovorili su susjedi, 'one koju ne može zaboraviti'. Zato je žena naložila peć i spalila lubanju u peći. Kada se muž vratio, rekao joj je: "To je bilo značenje onoga natpisa, 'Ovo i još drugo'."^{26 27}

Postoji nekoliko razloga iz kojih su mudraci kremaciju smatrali velikim grijehom:

1. Ukida zapovijed židovskoga pokopa.²⁸ Kao što piše Majmonid:

Nadgrobnni govor predstavlja počast za pokojnika. Zato nasljednici moraju platiti muškarcima i ženama koji izriču tužbalice i nadgrobnne govore. Ako je pokojnik izričito izjavio da ne želi nadgrobnni govor, onda govora nema. No, ako je izjavio da ne želi biti pokopan, nećemo ga poslušati jer ukop je micva, kako je i rečeno u knjizi Ponovljenog zakona 21,22: 'I sigurno ćeš ga pokopati.'²⁹

Positivna je micva ukopati osobu na dan pogubljenja koje je naredio sud jer kaže: 'I sigurno ćeš ga pokopati toga dana.'

Onaj tko pokojnika pogubljenoga prema naredbi suda ili bilo kojeg pokojnika ne pokopa odmah, nego tijelo ostavi preko noći, prekršio je zapovijed. No, ako je pokop odgođen radi časti pokojnika, npr. kako bi se donio lijes ili pokrovi, zapovijed nije prekršena.³⁰

2. *Nivul hamet* — Sakaćenje mrtvog tijela: židovski zakon zabranjuje kremaciju jer ona predstavlja sakaćenje mrtvog tijela. To se razaznaje iz stihova: »njegovo mrtvo tijelo neka ne ostane na stablu preko noći, nego ga pokopaj istoga dana« (Pnz. 21,23.) Jeruzalemski Talmud objašnjava da ova naredba obvezuje pokopati cjelovito tijelo, a ne ono što ostane nakon kremacije ili nekog drugog oblika umanjenja tjelesne mase: »Moraš ga pokopati cijelog, ne samo njegove dijelove. Iz ovog stiha izvodi se da zapovijed nije izvršena ako je osoba samo djelomična sahranjena.«³¹ Kremacija tijela uništava najveći dio tijela te tako pokapanje mesa postaje neizvedivo, što predstavlja kršenje biblijske zapovijedi.

3. Nepoštivanje zabrane »Nemojte raditi kako se radi u zemlji egipatskoj, gdje ste boravili; niti radite kako se radi u zemlji kanaanskoj, kamo vas vodim; *ne po-*

26 Tj., bila je izložena ovom poniženju time što je bačena na ulicu te još jednom, tj. spaljivanju.

27 BT Sanhedrin 82a., Steinsaltzovo izdanje, Jeruzalem, 1999 (dalje: Steinsaltz); s aram. prev. K. D.

28 Vidi: Rabbi David Zvi Hoffmann, Melamed Le-Ho'il (Frankfurt Am Main, 1926–1932) II, Jore Dea, 114.; Tuckachinsky, Y. M., *Gešer hahajim*. 2. izdanje. Jeruzalem, 5720 (1960), I dio, 16,9.

29 MT hilhot Avel 12,1.; s heb. prev. K. D.

30 MT hilhot Sanhedrin 15,8.; s heb. prev. K. D.

31 Jeruzalemski Talmud (dalje JT), Venecija, 1523. Nazir 7,1.; s aram. prev. K.D.; Vidi još: BT Hulin 11b; BT Baba Batra 154a; BT Arahin 7a; Melamed Le-Ho'il i *Gešer hahajim*. Ibid.; Vidi: Ahiezer (R. Chaim Ozer Grodzinsky, Lithuania, 1863–1940.) Vilnus, 1922–1939, III, 72.

vodite se za njihovim običajima!« (istaknuo K.D.). (Lev 18,3)³². Tora zabranjuje slijediti praksu nežidova. Kremacija pokojnika bila je (i, uistinu, još je uvijek) ritual koji provode mnoge poganske kulture te kao takva također predstavlja kršenje biblijske zabrane.

4. Obezvrjeđivanje vjere u uskrsnuće³³. Jedna je od temeljnih postavki židovske vjere vjerovanje u ideju uskrsnuća mrtvih, iščekivani trenutak kad će se sve duše vratiti u svoja tijela. Ovo je uvjerenje ključno za židovski pogled na svijet do te mjere da ga Majmonid smatra jednim od trinaest principa židovske vjere³⁴. Prema tom načelu, u budućnosti će doći do uskrsnuća mrtvih, koji će ustati iz grobova, kako je napisano u Ezekielovoj viziji suhih kostiju³⁵ i u Knjizi proroka Daniela³⁶. Čovjek, koji dade spaliti svoje tijelo, uništava svoje kosti koje bi trebale ustati iz groba i dobiti meso, tetive i kožu. Time zapravo izjavljuje da ne vjeruje u uskrsnuće mrtvih. Takav se čovjek odvaja od židovskoga naroda i za njega nema mjesta u budućem svijetu³⁷. Važno je istaknuti da, prema židovskom zakonu, čovjeka se može smatrati odgovornim za njegova/njezina djela samo kada su počinjena slobodnom voljom i uz potpunu svijest o njihovim posljedicama³⁸. Stoga ovo ne vrijedi za Židove koji su tijekom povijesti spaljeni kao žrtve nasilja, na lomačama inkvizicije ili u holokaustu, jer se nije radilo o dragovoljnome spaljivanju tijela, nego o strašnome zločinu odnosno uništavanju tragova zločina. Poslije holokausta, mnogi brižni Židovi sakupljali su pepeo iz krematorija koncentracijskih logora te ga s poštovanjem pokapali na židovskim grobljima. Osim toga, osoba odgojena u nereligioznom okruženju, koja nikada nije primila pravi židovski odgoj, ne može se smatrati odgovornom ako ne poštuje propise³⁹. Ovo pravilo odnosi se i na osobe koje su odabrale biti kremirane jer tijekom odgoja i obrazovanja nisu dobile znanja pomoću kojih bi mogli donijeti informirane odluke o tom pitanju. Ova pretpostavka utječe i na pravne odluke koje su ranije spomenute. Prema njima se čovjeku sudi kad mu dođe vrijeme. Onaj koji je svijet stvorio ni iz čega moći će uskrsnuti tijelo i iz pepela tijela spaljenoga u Auschwitzu ili na bilo kojem drugom mjestu na svijetu.

32 Vidi: Daat Kohen, (R. Abraham Isaac Hakohen Kook, Israel 1865-1935), Jeruzalem, 1966, Jore Dea, 197.

33 Ibid Ahiezer i Daat Kohen.

34 Trinaest načela vjere, Predgovor Rambamovom komentaru Mišne, Sanhedrin, poglavlje Helek, 14. izdanje. Mossad Harav Kook, Jeruzalem, (1994.) str. 148.; Vidi i BT, Sanhedrin 90b–91b.

35 Ez 37.

36 Dan 12,2.

37 Vidi: Mišna (Higger izdanja, New York, 1930–1937) Sanhedrin 10,1; vidi i Midraš Tanhuma, (Buber, Vilnius, 1885.) Vaera, 1.

38 BT Nedarim 27a (Vilne); BT Baba Kama 28b (Vilne); BT Avoda Zara 54a (Vilne); na temelju Pnz 22,26.

39 BT Šabat 68b (Steinsaltz); Maimonides, MT, hilhot Mamrim 3:3.

5. Prema kabali⁴⁰ (židovskomu misticizmu), duša ne napušta tijelo odmah poslije smrti⁴¹. Takav nagli odlazak za dušu bi bio izuzetno bolan. Postepeni raspad tijela omogućuje duši da polako napusti tijelo te da se prilagodi novom nebeskom boravištu⁴². Naglo uništenje tijela, do kakvoga dolazi tijekom kremacije, oduzima duši vrijeme prilagodbe koje je joj je nužno potrebno.

Osim toga, mudraci Izraela običavali su najgore izraelske neprijatelje nazivati pogrdnim nadimkom »šahik tami«, što na aramejskom znači »onaj čije su se kosti raspale i pretvorile u pepeo«. Takav nadimak dan je dvojici najvećih neprijatelja Židova i judaizma: *babelskomu kralju Nabukodonozoru* — koji je uništio prvi Hram te *rimskomu caru Hadrianu* — koji je bio osobito okrutan prema Židovima. Uništio je Jeruzalem i preimenovao ga u Aelia Capitolina, izdao je razne naredbe, sve u cilju uništenja judaizma, propisao je smrtnu kaznu za svakoga tko poštuje šabat, obrezuje svoju mušku djecu, uči Toru te stavlja tefilin. Njegov rimski komandant Turan Rufu postavio je na Brdo Hrama kip Hadriana i izgradio poganski hram Jupiteru⁴³. I kremacija arhiubojice Adolfa Eichmanna u Izraelu te razbacivanje njegova pepela u more na neki način predstavlja moderni oblik ove stare prakse.

Kao dodatna mjera zastrašivanja⁴⁴, mnogi rabini zabranjuju sahranjivanje kremiranih ostataka na židovskome groblju⁴⁵. Osim toga, velik broj tradicionalnih zakona vezanih uz žalovanje se ne primjenjuje u slučaju osobe čije je tijelo

40 *kabala* znači »predaja«; općeniti naziv za tajnovitu Toru, židovski misticizam, koji obraduje kozmološke teme (stvaranje, Bog, razlozi za micvot) te filozofiju i teologiju; bila je veoma proširena među mudracima u Izraelu tijekom doba Mišne, premda se većinu nije poticalo u upućivanje u to područje; znanje s toga područja bilo je ograničeno na istaknute osobe naraštaja te se prenosilo s učitelja na učenika, od čega i dolazi naziv. Glavno vrijeme razvitka k. i njezine literature bilo je u Srednjem vijeku, u Španjolskoj i Portugalu, a kasnije se proširila na tri središta na tri kontinenta: sjevernu Afriku, gdje je čuvana u izvornome obliku, Italiju, gdje je doživjela utjecaj neoplatonističke struje, te u dva glavna središta u Izraelu. U Jeruzalem su je donijeli rabini koji su izgnani iz Španjolske i pridružili se drevnome tradicijskom pokretu kabale, a kabalistički pokret u Safedu, koji se razvijao u 16. stoljeću, ostavio je svoj pečat do naših dana. Vode safedskoga krila bili su rabi Moše Cordovero i rabi Jichak Luria Aškenazi — Ari, koji je osnovao gotovo neovisan kabalistički pokret, čije su tajne bile poznate samo njegovim prijateljima. Literatura kabale obuhvaća nekoliko temeljnih knjiga: Torat hahehalot (Nauk o palačama), dvije knjige rabi Jišmaela ben Eliše: Hehalot rabati (velike palače) i Hehelot zutarti (male palače), Sefer jecira (Knjiga o stvaranju), čije se autorstvo pripisuje praocu Abrahamu, te Zohar (Sjaj), koja se pripisuje Šimonu bar Johaju.

41 Zohar (Vilnus izdanja, 1924), I, 122b.

42 Jeruzalemski Talmud Mo'ed Katan 3,5.

43 Vidi Mišna, Sofrim 14,3 ; Midraš Berešit Raba (Jeruzalem, repr. Vilnus, 1878 izdanja) 78,1; Midraš Vajikra Raba (Jeruzalem, repr. Vilnus, 1878 izdanja) 25,5.

44 Rabinska obveza donošenja zakona koji će spriječiti ljude da krše biblijske zapovijedi navedena je u Mišni, Avot 1,1; Talmud Jevamot 21a (Vilne), na temelju Levitskog zakonika 18,30.

45 Melamed L'hoil II,114. Pitanje postoji li obaveza drugdje sahraniti pepeo kako bi se izbjegla buduća sramota ili te obaveze nema i danas je predmet spora halahičkih autoriteta.

kremirano⁴⁶. No Kadiš⁴⁷ se govori i za takve osobe i svakako je primjereno dati milostinju i vršiti micvot u spomen na njihove duše⁴⁸.

Percepcija kremacije kao poniženja umrloga toliko je bila duboko ukorijenjena u židovskoj tradiciji i narodnim običajima da je dovela i do promjene židovskoga zakona. Rabini su se bojali da će Židovi gasiti vatru koja je izbila na šabat i prijeti tijelima preminulih. Stoga, suprotno halahi koju su razvili sami mudraci, koja kaže da nije dopušteno nositi mrtvo tijelo na šabat, mudraci su odlučili umanjiti zabranu te su odredili da se ona ne primjenjuje ako se mrtvo tijelo nosi kako bi ga se spasilo od vatre. To su učinili jer su se bojali da će rodbina pokojnika krenuti gasiti požar, što Tora zabranjuje⁴⁹.

Mudraci su u jeruzalemskome Talmudu odredili da se volja pokojnika koji je odredio da mu se tijelo poslije smrti spali ne smije poštovati te da se takva čovjeka treba pokopati u skladu s običajem⁵⁰. Odgovornost pravilnoga pokopa preminule osobe na njegovoj je rodbini⁵¹. Dok židovski zakon inače zahtijeva da djeca preminuloga svakako nastoje poštovati želje pokojnika⁵², osobu koja traži pokop kremacijom ili na način koji nije u skladu sa židovskom tradicijom, bez obzira na njegove želje, treba ukopati u skladu sa židovskim običajima⁵³. Vjeruje se da, kako je duša sada pristigla u Svijet istine, sigurno shvaća vrijednost pravilnoga židovskog sprovoda te ćemo, ako takvu osobu pokopama prema židovskoj tradiciji, time zapravo ostvariti prave želje pokojnika tj. njegove trenutne želje. Osim toga, ako itko, a to se osobito odnosi na oca i majku, zatraži da mu tijelo bude na bilo kakav način oštećeno ili ozlijeđeno, takvo što nikada nije dopušteno. Jer, ljudska tijela ne pripadaju ljudima, ona pripadaju Bogu. Duša čovjeka dolazi odozgo: »U nosnice mu udahne dah života« (Post 2,7. KS) i kada je njezin ze-

46 Ovo se temelji na principu (vidi: ŠA Jore Dea 345:5) da ne žalujemo za osobama koje su »skrenule s puta zajednice«, vidi: Responsa Minchat Elazar (Rabbi Chaim Elazar Spira 1868 — 1937) vol.II, 34., izdanje »Emet — Ohr Torat Munkatch«, Jeruzalem, 2006.

47 *Kadiš* je molitva koja slavi Boga koji je stvorio svijet svojom voljom te u njemu utemeljio svoje kraljevstvo, moli za brz dolazak Mesije, tijekom našega života, a ne nakon naše smrti; moli se da Bog prihvati naše molitve, da pošalje mir i dobar život s Neba. Molitva je ustanovljena u talmudsko doba, na aramejskome jeziku, koji je tada u narodu bio govorni jezik; govori se isključivo u nazočnosti minjana (molitvenoga kvoruma), a onaj koji sluša treba na određenim mjestima odgovarati: »amen«. Kadiše se svakodnevno govori ukupno deset puta tijekom triju dnevnih molitava; različite su vrste kadiša, a osnovne su ona koju kantor izgovara tijekom molitve, te ona koju u sinagogalnoj molitvi i nakon sprovoda izgovara ožalošćeni za uzdizanje duše pokojnika na višu razinu svjetova.

48 Hatam Sofer Responsa (Rabbi Moses Sofer, 1762–1839, Bratislava, Slovakia) Bratislava, 1845. III, Even Ha'ezer 1, 69.

49 Vidi: BT Šabat 43b–44a (Steinsaltz); ŠA, Orah Hajim 311,1.

50 Jeruzalemski Talmud Ketubot 11,1, vidi i sljedeće knjige responsa: R. Yitzhak Schmelkes, Beit Yitzhak (Friedberg izdanje, Jeruzalem, 2006) Jore Dea, II, 155 slova gimel.; Ahiezer, III, 72; Kol Mevasser (R. Meshulam Rath, Romania and Israel, 1875–1963), Jeruzalem, 1973. II, 45.; Seridei Esh (rabi Jechiel Jacob Weinberg, Njemačka i Švicarska — 1885–1959), Jeruzalem, 1999, II, 95, str. 609.

51 ŠA Joreh Dea 348:2.

52 ŠA Jore Dea 349:2.

53 ŠA Jore Deah 348:3.

maljski posao obavljen, uzdiže se natrag do Boga, vraća se svojem izvoru. Tijelo, s druge strane, uzeto je iz zemlje: »Bog napravi čovjeka od praha zemaljskoga« (Ibid.) te se stoga mora vratiti u zemlju. To je izrečeno riječima koje je Bog uputio Adamu, prvom čovjeku: »Prah si, u prah ćeš se vratiti« (Post. 3,19. KS).⁵⁴

Uz to, po židovskom zakonu, tijelo pripada njegovu Stvoritelju. Ono je samo posuđeno osobi koja je staratelj toga tijela, ali nema prava nagrditi ga ni na koji način⁵⁵. Upravo zbog toga, među ostalim, zabranjeno je tetoviranje⁵⁶. Čovjek je obavezan, najbolje što može, čuvati se opasnosti i tako što će održavati higijenu. »Cjelovito« tijelo mora vratiti, sa svim dijelovima s kojima ga je i dobio. Osim toga, čovjek je stvoren »na sliku Božju« (Post 1,27.) Svaka povreda ljudskoga tijela stoga se smatra povredom samoga Boga⁵⁷.

Kada tijelo postane sredstvo duše za vršenje dobrih djela (*micvot*), ono, tijelo, poprima trajnu vrijednost i svetost. Tijelo se promatra kao sveto, kao hram duše, medij pomoću kojega se vrše dobra djela na ovome svijetu. Prema židovskom zakonu, objekt koji pomaže u izvršenju micve mora se tretirati s poštovanjem i ne može se tek tako odbaciti. Primjeri uključuju papire na kojima su napisane riječi Tore, rese *cicita* ili kožne vezice *tefilina*. Takve se predmete mora pokopati uz dužno poštovanje. Isto vrijedi i za ljudska tijela, kao što kaže Talmud: »čak i zli među (židovskim narodom) puni su *micvot*«⁵⁸.

Zanimljivo je promotriti kako se prema pitanju kremacije postavio Rabi David Zvi Hoffman⁵⁹, znameniti rabin s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće u Njemačkoj. Odgovarajući na pitanje je li dopušteno javno podržati organizacije koje se bave spaljivanjem tijela, na kraju svoga odgovora rabin Hoffman naglasio je:

»Nitko od radnika iz Zajednice neće služiti u krematoriju kako bi izbjegli pomaganje onima koji čine ovaj prekršaj ... i Zajednica neće imati ništa s tim činom«⁶⁰.

Zaključak

Judaizam se snažno protivi kremaciji leševa i u tome nema nikakva neslaganja među rabinima, rabinskim autoritetima, komentatorima starozavjetne Biblije ili kodifikatorima židovskoga zakona. Spaljivanje tijela židovski zakon definira kao sramotu i poniženje pokojnika te narušavanje ljudskoga dostojanstva. Stoga želja onih koji žele biti kremirani nema nikakve vrijednosti. Židovski zakon čak zabranjuje javnu podršku društvenim tijelima koja su uključena u spaljivanje pokojnika.

54 Iz istog razloga židovski zakon zagovara uporabu drvenoga lijesa koji će se u potpunosti raspasti.

55 Vidi: Majmonid, MT, hilhot Roceah 1:4.

56 Vidi: Lev. 19,28; MT hilhot Avoda Zara vehukot hagogim 12,11.; vidi i Pnz. 14,1.

57 Vidi: Post. 9,6.

58 BT Hagiga 27a (Steinsaltz).

59 Rabin David Zvi Hoffmann (1843 — 1921) Berlin, ortodokсни rabin i poznavatelj Tore.

60 Melamed Le-Ho'il, II, Jore Dea, 114,18 slova gimel., s heb. prev. K.D.

Tijekom židovske povijesti, tradicionalni židovski sprovod uvijek je imao prioritet pred svim ostalim. U vremenima kada se velik broj sugrađana nežidova redovno kremirao, Židove se uvijek moglo jasno razlikovati od ostalih zahvaljujući njihovoj odlučnosti da dostojanstveno pokopaju svoje mrtve. Ovu činjenicu navodi već Tacit, slavni rimski povjesničar iz 1. stoljeća, koji u svojim *Historijama* govori o Židovima u poglavlju o početku židovskoga rata za vrijeme Tita te kaže: »Oni pokopaju, a ne spaljuju svoje mrtve«⁶¹.

U ovom kontekstu želio bih zaključiti ovaj članak s nekoliko riječi iz vlastitoga iskustva rabinstva u Hrvatskoj. U Hrvatskoj se velik dio populacije odlučuje na kremaciju, uglavnom zbog cijene jer je kremacija znatno jeftinija od običnoga pokopa. Prije mog dolaska 1998. godine na mjesto Glavnog rabina za Hrvatsku, neki su se Židovi odlučivali na kremaciju iz nekoliko razloga. Prvo, zbog nedostatka rabinskog vodstva od vremena holokausta sve do mojeg dolaska. To što nije bilo rabina dovelo je do pomanjkanja židovskoga obrazovanja. Nedostatak rabina uzrokovao je nedostatak znanja o tome što prema židovstvu jest ispravno, a što nije. Drugo, židovsko groblje u Zagrebu bilo je nacionalizirano tijekom Drugoga svjetskog rata te je još uvijek u vlasništvu Grada Zagreba. Takva je situacija uistinu jedinstvena jer diljem svijeta židovska groblja posjeduje lokalna židovska zajednica ili Hevra Kadiša⁶² — Sveto društvo za sprovode. Važno je da židovska groblja budu u rukama zajednice jer samo na takav način zajednica može biti sigurna da se svi sprovodi odvijaju po židovskom zakonu te da se, među ostalim, ne prakticira kremacija. U slučaju Zagreba, dodatni razlog leži i u povijesti Zajednice koja je bila sekularna i nije se vodila vjerskim propisima, kako po tom, tako ni po drugim pitanjima.

Nedugo nakon mojeg dolaska u Zagreb, objavio sam u Zajednici da kao rabin ne mogu niti voditi vjerski sprovod niti u njemu sudjelovati ako se radi o kremaciji. Ovakav moj stav znatno je doprinio puno ozbiljnijem pristupu ovom pitanju te su se mnogi ljudi koji su do tada mogli birati između običnoga pogreba i kremacije odlučili za običan sprovod koji će voditi rabin. No, bilo je i onih koji su kritizirali moju odluku, s čime se nije bilo lako nositi, ali morao sam se držati židovskoga zakona jer nije postojala nikakva alternativa.

Prije nekoliko godina dvojica članova moje zajednice, braća koja su izgubila oca, zamolili su me da predvodim sprovod njihova oca. Odmah sam pristao, znajući da je otac preživio boravak u koncentracijskom logoru Auschwitzu, no tada su me obavijestili da im je otac, pri punoj svijesti, naložio da ga kremiraju poslije smrti. Također su mi rekli kako su svjesni da je takvo što zabranjeno prema židovskom zakonu ali, s druge strane, osjećali su se obaveznima poštivati posljednju želju svoga oca. Pokušao sam im objasniti da je kremacija strogo zabranjena, ali nisam ih uspio razuvjeriti. Tada sam se konzultirao s rabinom koji

61 Tacitus, *Histories*, Book V, 5, in Vol. III, The Loeb Classical Library edition of Tacitus, Harvard University Press, 1925 — 1937.

62 *Hevra kadiša* — aramejski: sveto društvo; bavi se pranjem preminulih i pokopom; jedna od osnovnih ustanova svake židovske zajednice.

me je uputio na odredbu jeruzalemskoga Talmuda koja je ranije spomenuta — volja pokojnika koji je naredio spaljivanje vlastitoga tijela ne vrijedi i takav se pokojnik treba sahraniti prema lokalnome običaju. Brzo sam kontaktirao braću koji su, nakon što sam ih upoznao s ovom talmudskom odredbom, pristala na uobičajeni sprovod.

Cremation in the Old Testament Scriptures of the Bible and in Jewish law

*Kotel DaDon**

Summary

This article analyzes the question of cremation in Jewish law. The author explores the practice of cremation in the Old Testament scriptures of the Bible and in rabbinic literature from Talmudic times to the present. Also, the author discusses his own experiences as a rabbi in Croatia, where cremation is quite common, and examines how this practice of non-Jews has affected the practice of Jews in Croatia. The author bases his study on a number of sources from rabbinic literature, from Talmudic times through the Middle Ages up to present-day rabbinic practice, literature which has now been translated into the Croatian language for the first time. Hebrew and Aramaic texts were translated by the author himself.

Key words: cremation, Bible, Talmud, Halaha, Mitzvah

* Kotel Dadon, Ph.D., Assistant Professor, Head of the Department of Judaic Studies at the Faculty of Humanities and Social Sciences, The University of Zagreb. Address: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Croatia. Chief Rabbi of the Bet Israel Jewish Community of Croatia. E-mail: kdadon@gmail.com